

**SPRAWOZDANIE Z KONFERENCJI NAUKOWEJ
NT. KONSEKWENCJE ZMIANY GRANIC DLA MIESZKAŃCÓW
ZIEM PÓŁNOCNO-WSCHODNICH POLSKI
W LATACH II WOJNY ŚWIATOWEJ 1939-1945**

Konferencja odbyła się w Białymstoku w dniach 24-25 listopada 1995 roku. Organizatorem konferencji był Instytut Historii Filii UW w Białymstoku, a uczestnikami naukowcy z kilku ośrodków krajowych (Białystok, Lublin, Opole) i zagranicznych (Wilno, Grodno).

Obiad otworzył Wiceprezes i Sekretarz Naukowy PAN prof. dr hab. Andrzej Wyczański, który serdecznie powitał uczestników i gości. W swoim krótkim wystąpieniu zwrócił uwagę na potrzebę wspólnych spotkań przedstawicieli różnych ośrodków naukowych celem wymiany doświadczeń badawczych i prezentacji osiągnięć. Podkreślił fakt, iż temat konferencji wiąże się bardzo z miejscem jej obrad – Białymstokiem, który w tym wypadku stanowi szczególne ogniwo wiążące proponowaną przez organizatorów problematykę. Wskazał ponadto na uczestnictwo w niej przedstawicieli środowisk historycznych Grodna i Wilna, bez których ustalone w trakcie obrad ogólne wnioski nie byłyby pełne i obiektywne. Na zakończenie życzył uczestnikom owocnych obrad oraz wyraził nadzieję, że ta konferencja stanie się pretekstem do dalszych wyrażonych badań nad dziejami ziem północno-wschodnich Polski.

Program konferencji został w ostatniej chwili okrojony ze względu na niespodziewaną nieobecność kilku referentów, zarówno z kraju, jak i z zagranicy, przede wszystkim z Uniwersytetu Wileńskiego oraz Grodzieńskiego, z którego nadesłano jednak w formie rekompensaty referat Witalija Barabasza nt.: „Stosunek niemieckich władz okupacyjnych do ludności polskiej na Białorusi w latach 1941-1944”.

Jako pierwszy wystąpił prof. dr hab. Michał Gnatowski (Białystok) z referatem pt.: „Radziecka polityka na północno-wschodnich ziemiach Polski w latach 1939-1941. Kontrowersje wokół oceny charakteru zmian”. Zwrócił uwagę na fakt, że wśród wielu problemów radzieckiej polityki na zagarniętych w wyniku agresji we wrześniu 1939 r. wschodnich ziemiach Polski, najmniej są zbadane kwestie związane z oceną charakteru zmian i faktycznym przebiegiem organizacji władz radzieckich na tych terenach. Przedstawił więc spojrzenie na te zagadnienia według historiogra-

fii radzieckiej, po części aktualnie powielanej przez badaczy białoruskich, mówiącej generalnie o procesie rewolucyjnym przywracającym jedność narodową Białorusinów, które budzi zrozumiałe zastrzeżenia. Następnie referent zastanawiał się nad czynnikami, które wpłynęły na takie oceny, bo jak się wydaje przyczyną nie była tylko „naukowa” teoria „rewolucji socjalistycznej”. Otóż u podstaw takich interpretacji tkwiła – po pierwsze, specyficzna metoda wykorzystania źródeł historycznych z tzw. kategorii „pierwoistoczników”, t.j. źródeł nie wymagających krytyki i weryfikacji, prawdziwych z samej definicji, – po drugie, brak dostępu do większości dokumentów, a jeżeli już to tylko do tych o charakterze oficjalnym i propagandowym.

Z dostępnych aktualnie dokumentów radzieckich wynika jednoznacznie, że to wojsko i kierowani masowo na zajmowane ziemie wschodnie Polski członkowie partii i komsomołu wprowadzali radziecki porządek, dokonywali owej „rewolucji” bez udziału miejscowej ludności, nazywanej raz „ludową”, innym razem „socjalistyczną”. Odbywało się to według szczegółowego scenariusza zmian na zajętych terenach przygotowanego w Moskwie i przedstawionego w uchwale Biura Politycznego KC WKP(b) „Sprawy Zachodniej Ukrainy i Zachodniej Białorusi”.

Kończąc swoje wystąpienie profesor Gnatowski stwierdził, iż bez zrozumienia i właściwej oceny ówczesnej radzieckiej polityki niemożliwa jest ocena wydarzeń na tych ziemiach po wybuchu wojny niemiecko-radzieckiej. Dotyczy to zwłaszcza takich problemów jak polska partyzantka i konspiracja na tych ziemiach, przede wszystkim rola Armii Krajowej w okręgach wschodnich i na Wileńszczyźnie. Problemy te wymagają dalszych źródłowych badań. Jest to zadanie dla historyków zarówno polskich, jak też litewskich i białoruskich.

Dr Mieczysław Wieliczko (Lublin) referat swój zatytułował: „Granica” niemiecko-radziecka pomiędzy Bugiem i Niemnem w latach 1939-1941”. Na wstępie referujący wyjaśnił zamknięcie w tytule pojęcia granica cudzysłowem, co wynikało nie tylko z przenośnego znaczenia tego pojęcia sytuowanego pomiędzy geograficznymi realiami, jakie określają rzeki Bug i Niemen, ale z rzeczowego kontekstu tego problemu badawczego. Następnie rozważania autora koncentrowały się nad zagadnieniami związanymi z okolicznościami wyznaczenia linii granicznej wzdłuż rzek Pisa, Narew, Wisła i San oraz zaskakująco szybkich, jak na porę roku i długość owej „granicy” wynoszącej 1 389 km, prac delimitacyjnych w terenie ukończonych już 22 października 1939 przez obie zainteresowane strony. Uzupełnieniem całości było krótkie omówienie mało znanej problematyki w dotychczasowych badaniach tej kwestii – problematyki fortyfikacji nadgranicznych po jednej i drugiej stronie. Pomimo układu z 28 września 1939 r. i wysoce poprawnych stosunków pomiędzy dwoma agresorami, obydwie strony przystąpiły do fortyfikowania „granicy przyjaźni”: Niemcy już na przełomie 1939/1940 w postaci ziemnych fortyfikacji – „Ostwall” na południu dystryktu lubelskiego, nad Sołokiją, górnym Bugiem i Lubaczówką, Rosjanie natomiast prowadzili zakrojone na szeroką skalę roboty fortyfikacyjne na wzór „Linii Stalina” pod nazwą „Linii Mołotowa”. Roz-

poczęli je wiosną 1940 r w rejonie Grodna, a następnie coraz bardziej ku zachodowi i nad Bugiem. Ta część referatu dodatkowo została wzbogacona o prezentację planów przedstawiających przykładowe elementy budowanego systemu fortyfikacji.

Doc. dr Algis Kasperavicius (Wilno) przedstawił zebrany problem przynależności Wilna i Wileńszczyzny w świadomości Litwinów, o której początkowo decydowały dwa podstawowe kryteria: historyczne i językowe, które też niezaprzeczalnie sytuowały Wilno i Wileńszczyznę jako część państwa litewskiego. Z biegiem czasu brano również pod uwagę inne kryteria, przede wszystkim gospodarcze jako kolejny argument wskazujący na litewskość tych spornych terenów. Ważnym akcentem w wystąpieniu gościa z Wilna było dostrzeżenie roli elementu polskiego w Wilnie i na Wileńszczyźnie, która to generalnie jest pomijana w badaniach litewskich historyków.

Problematyce polsko-litewskiej poświęcony był również referat dra Krzysztofa Tarki (Opole) zatytułowany: „Litwa w polityce rządu polskiego na uchodźstwie 1939-1945”. Autor zarysował wzajemne stosunki począwszy od tragicznych następstw agresji 17 września 1939 r., poprzez aneksję Litwy przez Związek Radziecki powodującą nieśmiałość i jak się okazało, mało realne próby nawiązania szerszych stosunków dyplomatycznych celem stworzenia federacji polsko-litewskiej. Mimo represji, które dotknęły oba narody, nie doszło do współdziałania i nie wygasły też dawne i niedawne animozje.

Prof. dr hab. Andrzej Sadowski (Białystok) mówiąc o mniejszości białoruskiej w Polsce po zmianie granic w 1944 r. oparł swoje spostrzeżenia na żmudnych badaniach socjologicznych. Wskazał, że przeprowadzone przez niego badania nie rozwiązały trudności towarzyszących chociażby w ustaleniu liczebności mniejszości białoruskiej na Białostocczyźnie czy też z ustaleniem jasnego kryterium przynależności narodowej. Zwrócił też szczególną uwagę na bardzo częste w ostatnich latach przypadki reorientacji w poczuciu przynależności do tej mniejszości i zamianie jej na poczucie przynależności do mniejszości ukraińskiej.

Oprócz wyżej omawianych, referat wygłosił Stanisław Siliwanowicz (Grodno): „Stosunek ludności polskiej do władz radzieckich i formy niezorganizowanego oporu ludności w Zachodniej Białorusi w latach 1941-1944”. Ponadto przedstawiono jeszcze dwa komunikaty:

- dra Krzysztofa Tarki (Opole): „Mniejszość litewska w Polsce po II wojnie światowej (1945-1995)”;
- mgra Daniela Boćkowskiego (Białystok): „Przesiedlenie ludności uchodźczej (tzw. bieżenców) na wschodnie rubieże Białoruskiej SSR jesienią 1939 roku. Problem oceny zagadnienia”.

Podsumowując i zamykając obrady prof. dr hab. M. Gnatowski podkreślił znaczenie i pożyteczność spotkania historyków zajmujących się dziejami północno-wschodnich terenów Polski. Zapewne pozwoli to na zbliżenie stanowisk w kwestiach ciągle jeszcze kontrowersyjnych, bo dotyczących historii najnowszej trzech

sąsiadujących ze sobą narodów. Zasygnalizował również konieczność kontynuowania wspólnych badań, by w pełni osiągnąć powyższe zbliżenie stanowisk.

Przedstawione podczas konferencji referaty i komunikaty w zamierzeniach organizatorów zostaną opublikowane w połowie 1996 roku.

Wojciech Fedorowicz